

BİBLİYOGRAFYA :

TK, *Defter-i Mufassal-ı Livâ-yı Kayseriyye*, nr. 136; TK, *Defter-i Eukâf-ı Livâ-yı Konya*, nr. 565, 584; Halil Ethem [Eldem], *Kayseri Şehri*, İstanbul 1334, s. 30-32; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931, II, 150; A. Süheyl Ünver, *Selçuklu Tababeti: XI-XIV. Asırlar*, Ankara 1940, s. 56; a.m.f., *750 Yıl Önce Kayseri Tıbbiyesi : 1206-1956*, İstanbul 1956; a.m.f., "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastahanelerinin Bir Kısımına Dair", *VD*, sy. 1/1 (1938), s. 18-23; a.m.f., "Hospital und Arzteschule von Kayseri", *Arztblatt* (1968), s. 29-32; Kazım Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, Kayseri 1948, I, 181-185; Afet İnan, *Türk Kadınlarının Yaptırdıkları Sağlık Kurulları ve Gevher Nesibe Şifaiyyesi*, Ankara 1955; a.m.f., *Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyyesi*, Ankara 1969; a.m.f., "Kayseri'nin 749 Yıllık Şifaiyye Tıp Medresesi", *TTK Belleten*, XX/78 (1956), s. 214-222; Bedi N. Şehsüvaroğlu, *Anadolu'da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi*, İstanbul 1957, s. 1-11; Kazım İsmail Gürkan, *Kayseri Mektebi Hastahanesi*, İstanbul 1969; Hüseyin Sipahioğlu, *Kayseri Gevher Nesibe Sultan Tıp Sitesi*, Kayseri 1981; Kemal Göde, "Melike Gevher Nesibe Tıp Fakültesi ve Hastahanesi", *Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Gevher Nesibe Tıp Günleri*, Kayseri 1982, s. 65-70; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 101-102; Aynur Gökmen – Emel Ballık, *Kayseri Çifte Medrese* (mezuniyet tezi, 1986), Ankara Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Müzesi Ktp., nr. 71; M. Kadir Sayılğan, *Şifaiyye Tıp Medresesi*, İstanbul 1987, s. 22-26; a.m.f., "Kayseri Gevher Nesibe Tıp Sitesi ve Tıp Tarihi Müzesinin Kuruluşu", *Dirim*, LXI/9-10, İstanbul 1986, s. 295-307; Ahmet Hulûsi Köker, "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinin Mimarisi", *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi : 1206*, Kayseri 1992, s. 17-31; a.m.f., "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinde Çalışan Hekim ve Müderrisler", a.e., s. 49-57; a.m.f., "Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinde Tıp Öğrenimi ve Öğretimi", a.e., s. 57-63; Turhan Baytop, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Tedavi ve Eczacılık", a.e., s. 63-65; Kemallettin Karamete, "T.C. Sınırları İçinde En Üstün Eski Türk Tıbbiyesi ve Hastahanesi, Şifaiyye ve Gıyasiyye", *Erciyes Dergisi*, sy. 17, Kayseri 1941, s. 499-526; Şerare Yetkin, "Anadolu Selçuklu Şifahaneleri", *TK*, sy. 10 (1963), s. 23-24; Mahmut Sabah, "Kayseri'de Yedi Asır Önce Kurulan Tıp Fakültesi", *TTOK Belleteni*, sy. 258 (1963), s. 10-11; Mahmut Akok, "Kayseri'de Gevher Nesibe Darü's-Şifası ve Sahib Ata Medresesi Rölöve ve Mimarisi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/1, İstanbul 1968, s. 183-184; Arslan Terzioğlu, "Ortaçağ İslâm - Türk Hastahaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri", *TTK Belleten*, XXXIV/133 (1970), s. 130-133; Tefvik Elkovan, "Gevher Nesibe Şifaiyesinin Kapısında Bulunan ve Kaybolmakta Olan Yılan Kabartması Üzerinde Bir Araştırma", *Kayseri Gevher Nesibe Tıp Fakültesi Mecmuası*, Kayseri 1983, s. 1-3; Refet Yananç, "Kayseri Gevher Nesibe Tıp Mektebinin Vakfiyesi", *Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, VII/4, Kayseri 1984, s. 363-366; a.m.f., "Kayseri ve Sivas Darüşşifalarının Vakıfları", *TTK Belleten*, XLVIII (1984), s. 299-307; D. Brandenburg, "Alte türkische Krankenhauser", *Med Welt*, sy. 37, Berlin 1986, s. 277-282.

AHMET HULUSİ KÖKER

GEVHER ŞAD

(ö. 861/1457)

Timurlu Hükümdarı Şâhruh'un karısı ve Uluğ Bey'in annesi.

Çağatay asilzadelerinden Gıyâseddin Tarhan'ın kızı olup kaynaklarda "Mehd-i ulyâ Gevher Şad Aga", yaptırdığı Herat Camii'nin kitabesinde "Mehd-i a'lâ ismetü'd-dünyâ ve'd-dîn" olarak zikredilir. 1388'de Timur'un oğlu Şâhruh Mirza ile evlendi. Eski Türk-Moğol âdetlerine uyarak bir süre kayınvâidesi Saray Mülk (Melik) Aga'nın yanında yaşadı. Gevher Şad, Şâhruh'un babasıyla birlikte 1393 İrân seferine gitmeden önce karargâh kurdukları Sultâniye'de on bir ay kaldı ve burada sonradan Uluğ Bey adıyla anılacak olan oğlu Muhammed Turgay'ı (Taragay) dünyaya getirdi. Şâhruh'un, İrân seferinde Kal'a-i Sefid Muharebesi'nde gösterdiği yararlıklardan dolayı vali olarak tayin edildiği Semerkant'ta üç yıl oturdu; ardından da eşinin Horasan, Sistan ve Mâzenderan valiliklerine getirilmesi üzerine Herat'a yerleşti; burada ikinci çocuğu Baysungur dünyaya geldi (1397). 1403'te kocası Şâhruh Mirza ikinci evliliğini yaptı; bir yıl sonra da Timur, zaferlerini kutladığı bir ziyafette Uluğ Bey'i Muhammed Sultan'ın kızı Öge Begüm ile (Biki), henüz yedi sekiz yaşlarında olan Baysungur'u da Gevher Şad'ın yanında yetişen Emîr Çolpan'ın kızı Yan Melik Hatun ile evlendirdi. Aynı yıl içinde Timur öldü ve yerine Şâhruh Mirza geçti (1405).

Annesinin hastalığı sebebiyle Herat'tan Meşhed'e giden Gevher Şad onun ölümünden (1413) sonra bir süre burada kaldı ve bazı ilâvelerde bulunduğu İmam Rızâ Türbesi'nin yanına bir cami inşa ettirdi (bk. MEŞHED ULUCAMII); ay-

nı zamanda hattat olan oğlu Baysungur da caminin yazılarını yazdı. Gevher Şad Herat'a dönünce yine büyük bir medrese ve cami ile kendi türbesinin yapımı için teşebbüse geçerek Meşhed'deki caminin mimarı Kıvâmüddin Şirâzî'yi görevlendirdi; 1417 yılında başlayan inşaat 1434'te tamamlandı. İki minareli olan medreseden bugüne iki şerefeli bir minare ile bitişiginde yer alan türbe, 116 × 63,5 m. ölçülerinde olan ve dört köşesinde 36 m. yüksekliğinde dört minare bulunan camiden de üç minare kalmıştır. Minarelerin beyaz ve açıkli koyulu Gevher Şad'ın mavi çinilerle yapılan zengin süslemeleri binanın ihtişamı hakkında fikir vermektedir.

Gevher Şad Herat'ta Baysungur'un oğlu Alâüddeve'den başka Uluğ Bey'in oğlu Abdüllatif'le de ilgileniyordu. Fakat Abdüllatif, ninesi ve dedesinin Alâüddeve'yi daha çok sevdikleri düşüncesiyle 1441'de Herat'ı terketti; Gevher Şad ardından Semerkant'a giderek onu tekrar Herat'a getirdi. Şâhruh'un 1444'te hastalanması oğulları ve torunları arasında taht için rekabete yol açtı. Belh'te bulunan küçük şehzade Muhammed Cûkî Herat'a geldi. Burada Gevher Şad'ın, Sipehsâlâr Celâleddin Firûz Şah'tan Alâüddeve'ye biat edeceğine dair söz aldığını ve Abdüllatif ile Alâüddeve'nin çok sevildiklerini gördü. Şâhruh kısa süre sonra iyileşti, fakat Muhammed Cûkî ansızın öldü. Kendisine vâris olarak gördüğü oğlunun ölümü Şâhruh'u çok sarstı ve bu olaydan sonra devlet işlerinde Gevher Şad'ın telkinleri önemli rol oynamaya başladı.

Dedesinin hastalığı sırasında bu durumdan faydalanarak hükümdar olmak isteyen Baysungur'un oğlu Muhammed 1446'da Şiraz'ı kuşattı. Gevher Şad, ülke bütünlüğünü koruma düşüncesiyle Şâhruh'u ikna ederek Muhammed üzerine yürümesini istedi. Şâhruh Rey'e gelince Muhammed kaçtı. İsfahan'da bazı emirleri tutuklatıp geri dönen Şâhruh, Sâve şehrindeki emîr ve ileri gelenleri Gevher Şad'ın telkinleriyle idam ettirdi. Bunların arasında bulunan tarihçi Nizâmeddin Şâmî ise ancak Abdüllatif'in aracılığıyla kurtulabildi. Şâhruh aynı yıl içinde Herat'ta öldü (1447).

Gevher Şad, torunları arasında çıkacak muhtemel bir taht kavgasını önlemek için hemen harekete geçti. Şâhruh'un ölümünü bir adamıyla Alâüddeve'ye, başka bir adamıyla da Abdüllatif'e bildirdi. Abdüllatif ise Semerkant'ı bağım-

Gevher Şad Medresesi ve Türbesi - Meşhed / İrân

sız olarak yöneten, fakat devlet idaresinden çok ilim ve sanatla uğraştığı için Şâhruh'un tahtında pek gözü olmayan babası Uluğ Bey'e haber yolladı; bu arada ortaya çıkan bir isyanı bastırdı. Ardından hükümdar olma sevdasına kapıldı ve Şâhruh'un cesedini, ninesi Gevher Şad'ı ve Emîr Tarhan ailesini rehlin alıp Herat'tan ayırdı. Alâüddeve onun bu hareketlerini duyunca Şâhruh'un hazinesine el koydu ve bir kısmını ümerânın hükümdar seçtiği Uluğ Bey'e gönderirken kalan kısmıyla bir ordu kurarak Abdüllatif'in peşinden gitti; 1447'de Nîşâbur yakınlarında yapılan savaşta Gevher Şad'ı kurtardı ve Herat'a götürdü. Bütün torunların birbirine düştüğü ve Uluğ Bey'in de oğlu Abdüllatif tarafından katlettiirildiği (1449) çok kanlı geçen üç yıldan sonra Gevher Şad, yakınları ile birlikte Herat'tan ayrılıp Esterâbâd'da Baysungur'un oğlu Bâbü Mirza'nın yanına sığındı ve burada büyük itibar gördü. Arkasından bir süre de Meşhed'de kaldıktan sonra Timur ahfadının Mirân Şah kolundan gelen Ebû Said Mirza'nın Timurlu hükümdarı olmasıyla tekrar Herat'a geçerek Bağ-ı Zâgân'a yerleşti. Fakat birkaç yıl sonra Ebû Said Han, kendisine ihanet ettiğini ileri sürerek tahminen seksen yaşını aşmış olan Gevher Şad'ı öldürttü. Naası sağlığında yaptırdığı, ancak kendisinden yirmi üç yıl önce ölen oğlu Baysungur buraya gömüldüğü için onun adıyla anılan türbeye defnedildi.

Gevher Şad özellikle dindar kişiliğinden dolayı halk tarafından çok sevildi; insanların râğbet gösterdiği ziyaret yer-

lerine gider, oraları imar eder, fakirlere ihsanlarda bulunur ve onların gönlünü alırdı. Uzun ömrü boyunca devleti yönetenlere tesir ettiğinde daima halkın refahını ön planda tutmuştur. Göreve getirilmelerinde rol oynadığı bazı kişiler de uzun yıllar devlete hizmet edip gösterdikleri başarılarla onun kararlarında ne kadar isabetli olduğunu ortaya koymuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmüddîn-i Şâmî, *Zafernâme* (trc. Necati Lugal), Ankara 1987, s. 158, 164, 253; Abdürrezzâk es-Semerkindî, *Maṭla' u's-sa' deyn* (nşr. Muhammed Şâfi), Lahor 1360-65/1941-46, s. 315, 759, 836, 838, 863, 883, 886, 887 vd., 1146, 1157, 1164; a.e., Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 4370, II, vr. 613^b, 614^{a-b}, 622^a, 624^b, 626^b, 628^a, 642^{a-b} vd., 648^a, 678^a; Mîrhând, *Ravzatü's-şâfa*², IV, 633, 734; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, Tahran 1271 hş., III, 214, 634 vd., 638; IV, 14, 20 vd., 65 vd., 68, 82; M. Takî Han Hekîm, *Genc-i Dâniş*, Tahran 1366 hş., s. 566, 938; *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope), London 1938-39, III, bk. İndeks; L. Golombek — D. Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton 1988, I, 302-307, 328, 332; II, rs. 155-169, 241-249, harita 8, plan 75-76; Abdülhüseyn-i Saîdiyân, *Serzemîn u Merdüm-i İrân*, Tahran 1369 hş., s. 823, 862; W. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı* (trc. İsmail Aka), Ankara 1990, s. 55-56, 110, 180-183, 185, 187, 189, 192, 223; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 73, 75, 122; M. Streck, "Meşhed", *İA*, VIII, 152-153; Hans R. Roemer, "Timurlular", a.e., XII/1, s. 349; L. Bouvat, "Uluğ Bey", a.e., XIII, 17-29; [idâre], "Gevher Şad", *UDMİ*, XVII, 581.

RECEP USLU

GEVHER ŞAD CAMİİ

(bk. MEŞHED ULUCAMİİ).

GEVHERİ

(گوهری)

Türk saz şairi.

Doğum yeri ve tarihi belli değildir; her iki hususta da farklı görüşler ileri sürülmüştür. M. Fuad Köprülü, Kırım Hanı Selim Giray'a yazdığı bir methiyeden dolayı şairin Kırmılı (*Türk Sazşairleri*, s. 191), Şükrü Elçin (*Gevherî*, s. 3) ve Saim Sakaoğlu ise İstanbullu olması ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu söylemektedir (*Büyük Türk Klâsikleri*, VI, 92). XVII. yüzyılın ikinci yarısında şöhret kazanan Gevherî'nin aynı yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru dünyaya geldiği kanaati yaygındır. Ancak M. Şakir (Ülkütaşır), yayımladığı Gevherî'ye ait bir şiirden hareketle (*Atsız Mecmua*, sy. 17, s. 105-106) onun

saz şairi Kâtibî ile çağdaş olduğunu ve bu sebeple aynı yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuş olabileceğini belirtmekte, Hikmet Dizdaroğlu ise daha geç bir tarihte doğduğunu söylemektedir (*Fikirler*, sy. 262-263, s. 12).

Gevherî'nin adı da tartışma konusudur. Bir şiirinde geçen, "Gevherî ta'biridir Mustafa ismim" mısraından adının Mustafa olduğu anlaşılmakla beraber (Köprülü, *Türk Sazşairleri*, s. 191) yine bazı şiirlerinden hareketle adının Ali (Yavuz, sy. 27 [1983], s. 146) veya Mehmed (Elçin, *Gevherî*, s. 2) olduğu ihtimali üzerinde de durulmaktadır. Ancak Sakaoğlu, şairin gerçek adının Mehmed olduğunu kesin bir dille ifade etmektedir (*Büyük Türk Klâsikleri*, VI, 92; *TDL*, sy. 445-450, s. 147).

Gevherî ile ilgili öncekilerden farklı bazı bilgiler Nihad M. Çetin tarafından ortaya atılmıştır. Çetin, Gevherî'nin Amasya'nın Gümüş kasabasında bulunan gümüş madeninde maden emniyeti görevini yürüttüğünü, yakın zamana kadar şairin Saray adını taşıyan konağının Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesinde bulunduğunu ve kendi annesi tarafından dedesi Gevherîzâde Abdülvehhâb Efendi'nin de Gevherî'nin torunu olduğunu söylemektedir (bk. bibl.). Ayrıca Gevherî'nin adının kesin olarak Mustafa olduğunu ileri süren Çetin, şairin divanının dedesi Abdülvehhâb Efendi'ye intikal ettiğini, ancak daha sonra Sivas'ta satıldığını belirterek birinde "Gevherî" adının ve 1260 (1844) tarihinin yer aldığı üç mührün de kışelerini yayımlamıştır. Ancak 1260 tarihini taşıyan mührün, XVIII. yüzyılın ilk yarısında öldüğü kabul edilen Gevherî'ye ait olması mümkün görünmemektedir. Nihad Çetin, yine dedesi Abdülvehhâb Efendi'nin verdiği şifahî bilgilerden hareketle Gevherî ve Gevherî'nin oğlu Ahmed Efendi'nin Merzifon'da Abdürrahîm-i Rûmî Türbesi'nin hazîresinde medfun olduklarını belirtmektedir. Bu yeni bilgiler ikinci bir Gevherî'nin varlığını düşündürcek mahiyettedir.

Genellikle kabul edildiğine göre Gevherî IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa (1695-1703) devirlerini idrak eden şair ve hattat Mehmed Bahri Paşa'nın divan kâtipliğini yapmış, görevli olarak bir süre Şam ve Bağdat'ta bulunmuştur (Sâlim, s. 157-159). İyi bir medrese tahsil gördüğü ve hayatının daha çok İstanbul'da geçtiği söylenebilir. İki manzumesinden hareketle

Gevher Şad Camii'nin içinden bir görünüş - Meşhed / İran

